

ORIGINEA CONDIȚIONAL-OPTATIVULUI ROMÂNESC ÎN CONCEPȚIA LUI ALEXANDRU PHILIPPIDE*

CARMEN-GABRIELA PAMFIL**, ELENA TAMBA**

1. Lucrarea de față constituie un fragment dintr-un studiu amplu, în curs de elaborare, care tratează monografic evoluția latinescului popular **volēre* (= clas. *volo, velle, volui*) pe terenul limbii române. În acest studiu sunt valorificate rezultatele cercetărilor întreprinse, în vederea redactării articolului *vrea* din *Dicționarul limbii române* al Academiei, de Carmen-Gabriela Pamfil, Ioan Oprea și Elena Dănilă (antrenată în etapa de finalizare). În analiza faptelor de limbă, atât în *Dicționarul limbii române* (DLR 2005), cât, mai ales, în studiul pomenit, autoarele urmează concepția lui A. Philippide, adoptată ulterior și de alți lingviști, în special, de reprezentanții Școlii lingvistice ieșene.

2. Vă propunem câteva succinte observații preliminare, numai aparent colaterale, menite să clarifice o primă și importantă problemă.

Perspectiva istorică a cercetării a făcut posibilă, mai întâi, abandonarea unei prejudecăți (credem noi), cultivate în secolul trecut (începând cu L. Șăineanu), constând în ideea că româna ar avea două verbe cu exact același semantism: unul, *vrea* < lat. pop. **volēre*, și altul, *voi* < sl. *voliti*¹.

Simpla prezentare a paradigmei verbului românesc *vrea* la indicativ prezent, atestată în textele vechi românești², înlesnește înțelegerea faptului că respectivele forme provin din evoluția fonetică a lat. **volēre* și nu presupun o filiație dintr-un sl. *voliti*.

* Acest articol a apărut anterior în „Philologica Jassyensia”, anul V, nr. 1 (9), 2009, p. 69–77.

** Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

¹ De-a lungul vremii au fost propuse și unele soluții etimologice de compromis. Așa, de pildă, în DEX și în MDA, verbele *vrea* și *voi* constituie două articole separate, deși a fost adoptată etimologia lui I.-A. Candrea, care însă nu tratează separat cele două verbe (vezi CADE, s.v. *vrea*).

² Am extras din DLR 2005, s.v. *vrea*, câteva contexte în care se regăsesc formele vechi de indicativ prezent: (pers. 1 sg.) *Giudeșu eu acelora nu voiu se fiu*. COD. VOR.² 1¹/7; (pers. 2 sg.) *Hie ție cum veri*. VARLAAM, C. 250. *Tu vei să te botez eu?* ANTIM, O. 67; (pers. 3 sg.) *Va împăratul cu ochii să privească*. M. COSTIN, O. 297. *Nebunește Dumnezeu norodul pre carele va să-l piarză*. C. CANTACUZINO, CM I, 63; (pers. 1 pl.) *Altoră să fim și noi, cum văm alții cătră noi să fie*. CORESI, EV. 340. *Noi vom să știm și să fim de față*. BUDAI-DELEANU, T. 386; (pers. 2 pl.) *Veți în toată vremea să zvârliți în vânt?* (a. 1693). FN 17; (pers. 3 pl.) *Răsipește limbile celea ce vor războaiele*. BIBLIA (1688), 402²/55.

Iată cum explica Philippide studenților săi devenirea formelor vechi *voïŭ*, *vei*, *va*, *vom*, *veŭi*, *vor*:

Tabelul 1

pers. 1 sg.	<i>Voïŭ</i>	< lat. * <i>voleo</i> (> * <i>volïo</i>)
pers. 2 sg.	<i>vei</i> (înv. <i>verï</i>)	< lat. * <i>velis</i>
pers. 3 sg.	<i>va</i> (> <i>a</i> , <i>o</i>)	< lat. <i>volet</i> (sau, poate, * <i>volit</i>)
pers. 1 pl.	<i>vom</i> (înv. <i>vâm</i> , <i>vem</i>)	< lat. <i>volumus</i> (probabil prin * <i>vorm</i>)
pers. 2 pl.	<i>Veŭi</i>	< * <i>velitis</i> sau format prin analogia pers. 2 sg.: <i>vei</i> – <i>veŭi</i> [cf. <i>bei</i> – <i>beŭi</i>]
pers. 3 pl.	<i>Vor</i>	< lat. <i>volunt</i> ³

Pentru că formele vechi, etimologice: *voi*, *vei*, *va*, *vom*, *veŭi*, *vor*, urmate de infinitivul scurt al verbului de conjugat, s-au specializat în morfeme de viitor (*voi cânta*, *vei cânta*, *va cânta* etc.), s-au creat alte forme la indicativ prezent, după formele etimologice ale imperfectului și ale perfectului indicativ:

Tabelul 2

pers. 1 sg.	<i>vreaŭ</i>	Prin analogia ↗ ↘	imperfectului etimologic: <i>vrea(m)</i> < lat. <i>volebam</i> ;
pers. 2 sg.	<i>vrei</i>		
pers. 3 sg.	<i>vrea</i>		perfectului etimologic: <i>vrui</i> < lat. <i>volui</i>
pers. 1 pl.	<i>vrem</i> ⁴		
pers. 2 pl.	<i>vreŭi</i> ⁵		
pers. 3 pl.	<i>vrea(ŭ)</i>		

Cât privește formele *voiesc*, *voiești*, *voiește*, *voim*, *voiți*, *vor*, ele nu aparțin unui verb autonom *voi* (< sl. *voliti*)⁶, precum indică majoritatea dicționarelor românești (excepție fac cele elaborate la Iași, în ultimele decenii) și nici unui *voi*, ca derivat regresiv al lui *voie* (v. DEX, MDA). Considerăm că *voi* reprezintă o variantă analogică a verbului *vrea*, refăcută, spre sfârșitul secolului al XVII-lea – căci abia atunci apar formele *voiesc*, *voiești*, *voiește* etc. –, după formele vechi, etimologice, de indicativ prezent: *voi*, *vei*, *va* etc., specializate, cum am spus, în morfeme de viitor, și după formele mai noi, de astă dată analogice, de imperfect: *voiam*, *voiai*, *voia* etc., create, cum vom arăta mai departe, ca urmare a specializării vechilor forme etimologice: *vrea(m)*, *vreai*, *vrea*, *vream*, *vreați*, *vrea(u)*, urmate de infinitivul scurt al verbului de conjugat, în morfeme de condițional-optativ.

Cealaltă variantă, *vroi*, a rezultat ulterior, prin contaminare între *vrea* și *voi*.

³ Evident, am simplificat lucrurile; încă din secolul al XVI-lea se întâlnesc și forme analogice, de tipul *vreau*, *vrei*, *vrea* etc., alături de cele prezentate, etimologice (adică rezultate prin transformări fonetice). Un tablou complet al acestor forme se află în Philippide 2011: 482–483 (cap. *Istoria formelor românești*), Philippide 1928: 201–202 și în DLR 2005, s.v. *vrea*, paragraful dedicat formelor flexionare.

⁴ Philippide dă ca probabil și lat. **volemus*.

⁵ Philippide dă ca probabil și lat. **voletis*.

⁶ Nu este exclus însă ca sl. *voliti* să fi întărit vechea formă de origine latină *voïŭ*.

3. Se știe că încă din latina populară au apărut forme perifrastice de conjugare (de tipul *habeo cantare*), care au luat locul, pe teren romanic, viitorului clasic (*cantabo*). Se mai știe că în latină nu exista un așa-numit mod condițional; modul conjunctiv (sau subjonctiv) făcea și serviciile condiționalului, atunci când exprima eventualul și irealul (vezi Ivănescu 1980: 58).

Limbile romanice și-au creat noi forme, analitice, pentru a exprima viitorul și condiționalul. Despre afinitățile dintre viitorul și condiționalul romanic, atât sub aspectul structurii, cât și al semantismului, s-a vorbit mereu⁷, începând din secolul al XIX-lea. Și Philippide constatare faptul că „este o corelație în toate limbile romanice între forma futurului și a optativului, în acel sens că același verb se izolează alături cu infinitivul și colo și dincolo [...]. În celelalte limbi romanice, verbul care se izolează este *habeo* pentru viitor, *habebam* pentru optativ. În română, *volo* de la viitor cere oarecum un *volebam* pentru optativ” (Philippide 2011: 527)⁸. În cazul acesta, discuția despre originea celor două forme verbale devine inseparabilă: „Pentru a discuta cineva asupra originii viitorului românesc – insista Philippide –, nu trebuie să-l ia în considerare izolat, ci în legătură cu congenerul său, cu așa-numitul *optativ* ori *condițional*” (Philippide 1928: 602).

Rezumând, limbile romanice dispun de două posibilități de formare a viitorului și condiționalului (cu *habēre*, în Occident, și cu *volēre*, în română). G. Ivănescu preciza: „acolo unde s-a recurs la un procedeu, nu se mai recurge la celălalt” (Ivănescu 1980: 155).

În timp ce este unanim recunoscut faptul că auxiliarul cu care se formează viitorul românesc descinde din lat. **volēre*, etimonul verbului *vrea*, în legătură cu originea auxiliarului condițional-optativului românesc nu s-a realizat un consens în lumea romaniștilor, pentru mulți specialiști, chiar actuali (vezi Zamfir 2007: 321), chestiunea rămânând tot o „enigmă a morfologiei române”, cum fusese considerată de Ov. Densusianu (1997: 502), în prima jumătate a secolului trecut. Dar dacă pentru cercetătorii care ignoră ipoteza susținută de Philippide (așa-numita teorie **volēre*), analiza, practic, se blochează, iar problema rămâne definitiv insolubilă, pentru adepții respectivei teorii, demersul cunoașterii poate fi continuat, cu completări și emendări care se constituie în noi puncte de sprijin. Desigur, partizanii teoriei *habēre* vor supralicita, pe drept cuvânt, vulnerabilitatea explicației lui *-ș* din *aș* (< *vreaș* < *volebam* + *sic*), dată de Philippide cu mai bine de o sută de ani în urmă. Probabil că, cu oricât de multă informație, imaginație și rigoare se vor judeca și rejudeca lucrurile, nu se vor găsi niciodată suficiente argumente pentru a explica deplin și convingător, sub toate aspectele, această etimologie. Majoritatea punctelor de vedere formulate de savantul ieșean se dovedesc însă valide și coerente.

Așadar, urmându-i pe Philippide și pe Ivănescu, susținem că forme ale aceluiși verb, *vrea* (< lat. **volēre*), la timpuri diferite ale indicativului – anume la

⁷ Pentru G. Guillaume, de pildă, condiționalul nu este un mod verbal, ci un timp, un *viitor ipotetic* al indicativului (apud Frâncu 1984: 43). Vezi și Grevisse 1980: 847.

⁸ Vezi și Philippide 1888: 106, Philippide 1894: 69–70, Philippide 1928: 202.

prezent (*voi, vei, va, vom, veți, vor*, prezentate în Tabelul 1) și la imperfect, prezentate în tabelul următor:

Tabelul 3

pers. 1 sg.	<i>vrăám</i>	< lat. <i>volebam</i> (cu <i>-m</i> analogic, după pers. 1 pl.)
pers. 2 sg.	<i>vrăái</i>	< lat. <i>volebas</i> (cu <i>i</i> analogic)
pers. 3 sg.	<i>vrăá</i>	< lat. <i>volebat</i>
pers. 1 pl.	<i>vrăám</i>	< lat. <i>volebamus</i>
pers. 2 pl.	<i>vrăáji</i>	< lat. <i>volebatis</i>
pers. 3 pl.	<i>vrăá(ũ)</i>	< lat. <i>volebant</i> (cu <i>u</i> analogic) ⁹ ,

cu schimbările fonetice din care au rezultat în final morfemele specializate: *aș, ai, ar, am, ați, ar –*, așadar forme ale aceluiași verb fac serviciul de auxiliar al viitorului, respectiv al condițional-optativului în limba română.

În limbile romanice occidentale, același lucru se petrece cu latinescul *habeo* pentru viitor și *habebam* pentru condițional: viitorul, format cu prezentul lui *avoir* postpus, condiționalul, format cu imperfectul lui *avoir*; același procedeu în italiană, spaniolă, portugheză și alte limbi romanice. Formele auxiliarului *avoir, avere* etc. sunt, firește, rezultate în urma unor schimbări fonetice:

Tabelul 4

	Viitor	Condițional
Franceză	<i>(j')aimer-ai</i>	<i>aimer-ais</i>
	<i>(tu)aimer-as</i>	<i>aimer-ais</i>
	<i>(il, elle)aimer-a</i>	<i>aimer-ait</i>
	<i>(nous)aimer-ons</i>	<i>aimer-ions</i>
	<i>(vous)aimer-ez</i>	<i>aimer-iez</i>
Italiană	<i>(ils)aimer-ont</i>	<i>aimer-aient</i>
	<i>(io)amer-ò</i>	<i>amer-ei</i>
	<i>(tu)amer-ai</i>	<i>amer-esti</i>
	<i>(egli, ella)amer-à</i>	<i>amer-ebbe</i>
	<i>(noi)amer-emo</i>	<i>amer-emmo</i>
Spaniolă	<i>(voi)amer-ete</i>	<i>amer-este</i>
	<i>(essi)amer-anno</i>	<i>amer-ebbero</i>
	<i>amar-é</i>	<i>amar-ía</i>
	<i>amar-ás</i>	<i>amar-ías</i>
	<i>amar-á</i>	<i>amar-ía</i>
Portugheză	<i>amar-emos</i>	<i>amar-íamos</i>
	<i>amar-éis</i>	<i>amar-íais</i>
	<i>amar-án</i>	<i>amar-ían</i>
	<i>(eu)amar-ei</i>	<i>amar-ia</i>
	<i>(tu)amar-ás</i>	<i>amar-ias</i>
	<i>(ele, ela)amar-á</i>	<i>amar-ia</i>
	<i>(nós)amar-emos</i>	<i>amar-íamos</i>
	<i>(vós)amar-eis</i>	<i>amar-íeis</i>
	<i>(eles, elas)amar-ão</i>	<i>amar-iam</i>

⁹ Tabelul a fost extras din Philippide 2011: 483. Cf. Philippide 1928: 202.

Lui Philippide nu-i scăpa din vedere faptul că formele dacoromânești de condițional: *aș, ai, ar, am, ați, ar* par derivate mai degrabă din prezentul lui *habēre*: *am, ai, are, am, ați, au*; dar – aprecia savantul ieșean – „formele verbului *volo* sunt mai îndepărtate, [numai] în aparență” (Philippide ms.: 87). Considerente de tot felul îl îndreptățeau să caute prototipul auxiliarului condiționalului românesc în latinescul **volēre* și să conchidă că „asemănarea [formală] cu *habeo* ar putea fi, deci, numai întâmplătoare, cu atât mai mult că *r* la formele verbului *volo* sunt încă mai lesne de explicat decât la acele ale lui *habeo*¹⁰. [...]. Este adevărat că la praesens indicativ *r* este la *volo* sporadic [...]. Dar nouă nici nu ne trebuie praesens indicativ. La imperfectul dacoromânesc [...] *vream* etc. este *r* de ajuns” (*ibidem*).

4. În legătură cu istoricul chestiunii se impune precizarea că, încă din 1894, Philippide presupunea că „auxiliarul *aș, ai, ar, am, atși, ar*, a cărui origină a dat atât de mult de lucru gramaticilor, fără ca să devină clară, cu toate acestea, [...] trebuie să fi derivând din imperfectul verbului *voū*” (Philippide 1894: 69). El mărturisea însă studenților săi, la cursul de *Istoria formelor românești*, și faptul că: „În *Principii*, p. 69–70, spuneam că «nu se poate pricepe cum prin alunecarea sunetului ar fi putut ieși din *volebam, aș, ai, ar*». Și pentru aceea propuneam pe *volam* (prezent conjunctiv)¹¹. Dificultatea explicării formelor *aș, ai, ar* etc. < *volebam* există însă numai câtă vreme ai în vedere forma dacoromână singură. Îndată ce compari forma dacoromână cu cea istrieană, recunoscută ca provenind din *volebam* încă de Ascoli, *Studi critici*, anul 1861 (la Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, 1947), se vede cât de acolo că din (*v*)*vream, (v)reai, (v)rea, (v)ream, (v)reați, (v)reați* a ieșit forma istrieană prin căderea lui *v*, iar din forma istrieană a ieșit forma dacoromână prin metateză [...]. Acestea [originea auxiliarului de condițional-optativ românesc din imperfectul verbului *volo*: *vream, vream, vrea* etc., prin căderea lui *v* inițial și identitatea auxiliarului istroromân cu *aș, ai, ar* etc. dacoromân, n.n.] le spuneam în 1896, prin aprilie. La sfârșitul anului 1896 a apărut al III-lea Anuar (*Jahresbericht*) al lui Weigand [articolul *Die Bildung des Imperfecti Futuri – Konditionalis, Optativi – im Rumänischen*, n.n.], unde s-au publicat date asupra dialectului bănățean¹². În Banat există trei forme pentru optativ: 1) cea cu *aș, ai, ar* etc. ca în restul dialectelor dacoromâne; 2) cea veche românească cu *vrea* (imperfectul de la *volo*): *vreș, vrei, vre, vream, vream, vream și vreami*; 3) cea istrieană: *reș, rei, ar, ream, reș, ar și reș, rei, re, ream, reș, re [...]*. Mai înainte de Weigand, Enea Hodoș, în *Poezii populare din Banat*, Caransebeș, 1892, p. 9, spusese: «Optativul prezent se conjugă, în comunele Văradia și Pătaș, în modul următor: *io reaş veñi, tu reai veñi, iel ar veñi, noi ream veñi, voi reaș veñi, iei ar veñi...*». Prin această comparație a formelor bănățene – continuă Philippide – identitatea *vreaș = reaş = aș*

¹⁰ Vezi explicarea lui *r* din *habeo* în Philippide 1894: 69.

¹¹ În Philippide 1894: 70, sunt indicate formele: *volam* (atestat la Plaut, Lucilius și în inscripții), apoi neastestatele **volas, *vola(t), *volamus, *volatis, *volant* (după Ernst Gamilscheg). Cf. și Philippide 1928: 204.

¹² Philippide (1928: 204) insistă asupra faptului că „Weigand [...] a susținut cel dintâi prin publicitate acest lucru”.

este evidentă. În consecință, Weigand, într-un studiu asupra optativului românesc, publicat în același Anuar [din 1896], p. 139, ajunge la aceeași concluzie ca și mine și, lucru curios, chiar pe -ș din *aș* îl explică așa după cum îl explicasem eu deja în *Principii* [1894] > *vrea + sic* [în *Originea românilor*, II, p. 204, mai bine: *aș < volebam sic*], fără să mă pomenească, din cauză, firește, că n-a citit cartea mea, măcar că a avut-o” (Philippide 2011: 527–528). În *Principii*, Philippide explica pe -ș din rom. *vreaș*, respectiv *aș*, prin uzul latinilor de a folosi adv. *sic* pentru a atrage atenția asupra celor ce urmează: „Pentru ce nu s-a pus *sic* la toate persoanele nu este ceva de mirare; numai când vorbim despre propria noastră voință avem obiceiul să o lămurim” (Philippide 1894: 70)¹³.

Se poate concede, în această situație, că cei doi lingviști vor fi gândit, în același timp, independent, respectiva soluție etimologică. De altfel, unii lingviști români vorbesc chiar despre „teoria Weigand – Philippide”.

Coroborând datele oferite de Philippide în diferite locuri¹⁴, obținem tabelul cu formele condițional-optativului din dacoromână și din istroromână. Aceasta ar fi evoluția formelor, de la *volebam + sic* > *vreaș* > *reaș* > *aș*. Unele forme au suferit metateza unor sunete (*reș* – *erș*, *reș* – *er*):

Tabelul 5

	Dacoromână	Istroromână
pers. 1 sg.	(v) <i>reăș</i> (< <i>volebam + sic</i>) > <i>aș</i> (v. rom. <i>așu</i>)	<i>reș, raș, re, erș, eș</i>
pers. 2 sg.	(v) <i>reăi</i> > <i>ai</i> (v. rom. <i>arî</i>)	<i>reș, raș, reș, er</i>
pers. 3 sg.	(v) <i>reă</i> > <i>ar</i> (v. rom. <i>are, ară</i>)	<i>re, er, ar</i>
pers. 1 pl.	(v) <i>reăm</i> > <i>am</i>	<i>reș, ren, areș</i>
pers. 2 pl.	(v) <i>reăți</i> > <i>ați</i>	<i>reș, aș</i>
pers. 3 pl.	(v) <i>reău</i> > <i>ar</i> (v. rom. <i>are, ară</i>)	<i>re, reș</i>

5. În favoarea originii auxiliarului condițional-optativului românesc din imperfectul verbului **volere*, A. Philippide aduce și argumente extrase din uzul limbii române vechi. Pentru el, perifraza *vream cânta*, de pildă, arăta deslușit modul de formare a condiționalului actual *aș, ai, ar* etc. *cânta* „ca și cum limba ar fi voit să repete vechea procedare” (Philippide 1894: 69).

În DLR 2005 și în studiul amintit, noi am extins analiza contextelor vechi și regionale, identificând și alte perifraze verbale și valorificând, firește, și contribuțiile aduse de Moses Gaster, Ov. Densusianu, G. Ivănescu, V.P. Titova, V. Arvinte, C. Frâncu și alții. Am cercetat, de asemenea, semantismul timpurilor și modurilor verbale aflate în discuție (imperfectul, viitorul indicativ, condițional-optativul etc.), ca și relațiile dintre acestea, pentru ca din complexitatea situațiilor să poată fi extrasă cea mai veridică soluție etimologică.

¹³ Aceeași explicație și în Philippide 1928: 204.

¹⁴ Datele sintetizate de Philippide în tabele la cursurile universitare apar și în Philippide 1928: 201–202.

Aici, oferim doar un exemplu: forma perifrastică formată din imperfectul lui *vrea* + infinitivul verbului de conjugat¹⁵, interpretată de Philippide ca fiind echivalentă cu prezentul condiționalului (vezi Philippide 1888: 106), nu cu perfectul acestuia. În realitate, perifraza respectivă are valoarea condițional-optativului perfect (vezi DLR 2005, s.v. *vrea*, D II 2), cum au precizat Ov. Densusianu, Al. Rosetti și alții.

Că să nu vrea fi Domnul între noi..., când scula-se-vrea oamenei spre noi, amu vii înghiți-ne-vrea. CORESI, PS. SL.–ROM. 535. *Acesta multă b[ă]rbăție arată cât de vrea fi ș-altă lume alătura, destoinic ar fi fost a o ținea și a o derepta.* MOXA, 130. *Să vrea avea grabă, nu țasa așa de iute.* STERESCU, N. 1045. *Voi n-aș ascultat ce-am spus, că d'e nu vea răspund'e noaptea, să nu vea întâmpla n'ici un reu.* DENSUSIANU, Ț.H. 104. Precizăm că *vrea* + infinitivul scurt al verbului de conjugat se utilizează, în Crișana și Maramureș, cu valoare de condițional prezent (v. DLR 2005, s.v.)¹⁶, iar câteva citate vechi sunt susceptibile de aceeași interpretare (condițional prezent; vezi și Zamfir 2007: 324–325).

Întrebând pe cineva de ce pune zăpadă pe o grămăjoară de gunoi aprins, mi-a răspuns: Pentru că să vrea arde. T. PAPAĞAGI, M. LXIX¹⁷. *Doară dereage-se-vrea cararile mele se ferească dereptațiile tale!* PSALT. SCH. 392 (Ps. CXVIII, 5). = *O, de-aș fi statornic în căile mele ca să pot să păzesc pravilele tale!* B 1938 (Ps. 119, 5).

Principalul contraargument invocat în lucrările care resping ipoteza lui A. Philippide se bazează tocmai pe valoarea acestei perifraze verbale, *vrea* (imperfect) + infinitivul scurt. Cităm din recenta monografie a Danei-Mihaela Zamfir: „Considerăm că nu poate fi acceptată părerea că între *aș fi* și *vrea fi* ar fi existat, în dacoromâna veche, o identitate funcțională (ambele ar fi avut valoarea de condițional prezent), părere care se află la baza așa-numitei «teorii *volēre*» (teoria care explică paradigma *aș*, *ai* etc. ca reflex al paradigmei perfectului lui *volēre* și ca dublet al paradigmei *vrea*, *vrai* etc. mai apropiată fonetic de paradigma originară)” (Zamfir 2007: 321)¹⁸. Însă G. Ivănescu, în *Istoria limbii române*, a demonstrat că forma romanică occidentală compusă din imperfectul lui *avoir*, *avere* etc. + infinitivul verbului de conjugat se explică tot prin uzul limbii latine populare (diferit de cel al latinei clasice): „imperfectul conjunctivului latin [arhaic] nu avea în frazele condiționale valoarea de ireal prezent, ci de ireal trecut... Această întrebuintare a imperfectului conjunctivului se întâlnește și în textele latinești populare din secolul al V-lea [p.Hr.]” (Ivănescu 1980: 158). Autorul insistă asupra faptului că și „sensul inițial al formei romanice occidentale, care are funcția de ireal prezent, a fost cel de ireal trecut. Acest sens «aș fi cântat» a trebuit să-l aibă la origine și irealul prezent românesc [format cu *volēre*, n.n.]. Sensul trecut se explică, în ambele cazuri, prin faptul că verbul

¹⁵ Perifrazele vechi de tipul *vream* sau *am vrut* + infinitivul fuseseră semnalate și comentate mai înainte de T. Cipariu (1987: 88, 253, 1992: 204–205, 301–302, 371).

¹⁶ G. Ivănescu (1980: 349) consideră că româna primitivă a refăcut, în Crișana și în Maramureș, condiționalul prezent și trecut, cu ajutorul formei *vrea*, în loc de *aș*.

¹⁷ G. Ivănescu (1980: 349) crede că respectiva construcție este „greșit întrebuintată”.

¹⁸ O interpretare inedită, cu unele sugestii demne de reținut, apare la Titova 1959: 566.

auxiliar era la imperfectul indicativ. Se știe că și azi româna exprimă prin imperfectul indicativului acțiunea ireală [ca și condițional-optativul, n.n.]” (Ivănescu 1980: 159).

6. De ce româna nu formează viitorul și condiționalul cu *habēre*, precum limbile romanice accidentale, ci cu *volēre*? La această întrebare au încercat un răspuns numeroși lingviști, între care și Philippide.

Având în vedere faptul că în limbile sârbă, bulgară, neogreacă și în dialectul albanez tosc (apud Philippide 1928: 601–602, Ivănescu 1980: 155) se întâlnesc și forme de viitor și condițional compuse cu **volēre*, Fr. Miklosich și W. Meyer-Lübke au presupus că viitorul și condiționalul românesc vor fi fost împrumutate din vreo limbă balcanică sau că vor fi suferit influența unui substrat balcanic. Ov. Densusianu (1997: 568–569) neagă orice influență a substratului iliric sau trac, atribuind limbii grecești bizantine crearea formelor românești cu *volēre* (după *θέλω* + infinitiv). În acord cu Densusianu, de astă dată, G. Ivănescu, consideră că formarea viitorului și a condiționalului românesc cu *volēre* „trebuie să fie de origine grecească” (Ivănescu 1980: 159).

De altă părere era Philippide. Constatând diversitatea modurilor de formare a viitorului și a condiționalului în limbile balcanice amintite, ca și prezența unor forme de viitor cu *volēre* în dialectele italiene de sud, în suprasilvana veche (Elveția) și în francoprovensală¹⁹, Philippide leagă originea viitorului și condiționalului astfel format de „firea însăși” a limbilor respective (vezi Philippide ms.: 110 și Philippide 1928: 601–606). El nu contestă că va fi existat aici și „o afinitate în baza psihologică, din care a decurs o predilecție pentru *velle* [= **volēre*] la formarea viitorului și optativului ori condiționalului”, dar înclină spre ipoteza că „limbile au procedat la realizarea acestor forme verbale, fiecare după geniul ei propriu: la viitor, una a zis *volo cantare* [româna, sârba, bulgara], alta *vult cantem* [neogreaca]; la optativ-condițional, una a zis *volebam cantare* [româna și neogreaca], alta, *vult cantabam* [numai neogreaca], alta n-a format optativ-condiționalul defel [sârba și bulgara]”. Și Philippide continuă: „Cum a putut imita limba română pe cea bulgară, unde nici nu există optativ ori condițional? Ori, cum a putut să imiteze ea limba greacă, unde stăpânesc tipurile *vult cantem* și *vult cantabam*?” (Philippide 1928: 603). Și conchide că „mai degrabă decât cu o afinitate balcanică [...] avem de a face [în acest caz] cu o afinitate omenească” (Philippide 1928: 606).

Teza Philippide (– Weigand) a fost acceptată de W. Meyer-Lübke, Fr. Miklosich²⁰, G.I. Ascoli, Sextil Pușcariu, Sever Pop, Leca Morariu, A. Scriban, Iorgu Iordan, G. Ivănescu, Alf Lombard (ezitant), V. Arvinte, C. Frâncu și alții²¹, astfel încât se pare că ipoteza originii lui *aș* din *volebam* este mai larg și mai

¹⁹ H. Mihăescu a descoperit în latina populară din Peninsula Balcanică și perifraze de tipul *velit* sau *voluerit* + infinitivul, cu sens de viitor. Vezi Ivănescu 1980: 155.

²⁰ Inițial, atât Meyer-Lübke, cât și Miklosich susținuseră teoria formării viitorului și condiționalului cu *habēre*.

²¹ Pentru bibliografie, vezi și Titova 1959: 563 și Bugeanu 1970: 549.

temeinic argumentată decât ipoteza formării cu *habēre*, susținută astăzi cu precădere de lingviștii bucureșteni²².

BIBLIOGRAFIE

- Bugeanu 1970 = Dan Bugeanu, *Formarea condiționalului în limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXI, p. 543–563.
- CADE = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, Partea I. *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.-Aurel Candrea, Partea II. *Dicționarul istoric și geografic universal* de Gh. Adamescu, București, Editura Cartea Românească, [1926–1931].
- Cipariu 1987 = Timotei Cipariu, *Opere*, vol. I, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei.
- Cipariu 1992 = Timotei Cipariu, *Opere*, vol. II, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei Române.
- Densusianu 1997 = Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, ediție îngrijită de V. Rusu, [vol. II], București, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei, 1975.
- DLR 2005 = *Dicționarul limbii române* (DLR), tomul XIII, partea a 3-a, litera V, București, Editura Academiei Române.
- DLR 2006 = *Dicționarul limbii române* (DLR), tomul I, partea a 3-a, litera D, București, Editura Academiei Române.
- Frâncu 1984 = C. Frâncu, *Geneza și evoluția tipurilor verbale supracompuse în limba română*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XXIX, 1983–1984, p. 23–62.
- Grevisse 1980 = Maurice Grevisse, *Le bon usage*, Paris, Duculot.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- MDA = *Micul dicționar academic*, vol. I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003.
- Philippide 1888 = Alexandru Philippide, *Introducere în istoria limbei și literaturii române*, Iași, Șaraga.
- Philippide 1894 = Alexandru Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași, Tipografia Națională; și în *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, București, Editura Academiei, 1984.
- Philippide 1928 = Alexandru Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași, Editura Viața Românească.
- Philippide 2011 = Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*, ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Editura Polirom.
- Philippide ms. = Alexandru Philippide, *Istoria formelor românești* [ms. autograf, aflat la Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române].
- Titova 1959 = V.P. Titova, *O problemă litigioasă a morfologiei istorice românești (Originea condiționalului)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, X, p. 560–571.
- Zamfir 2007 = Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. II, București, Editura Academiei Române.

²² Între susținătorii teoriei formării condiționalului românesc cu *habēre* se numără: Fr. Diez, T. Cipariu, A. de Cihac, B. P. Hasdeu, H. Tiktin, Al. Rosetti, Dana-Mihaela Zamfir. Nu s-a ajuns încă la un consens în privința formei care ar sta la baza condiționalului cu *habēre*; unii indică prezentul sau mai-mult-ca-perfectul indicativului, alții perfectul, imperfectul sau mai-mult-ca-perfectul conjunctivului. O poziție indecisă au avut Ov. Densusianu și Ion Gheție. Demersul cercetătoarei V.P. Titova (în sensul teoriei lui Tiktin) conține sugestii interesante, dar și ambiguități în evaluarea semantică a unor forme și perifraze verbale. Ipoteza lui Dan Bugeanu este neconvingătoare, căci se bazează pe interpretarea eronată a unor fapte de limbă (vezi și Ivănescu 1980: 159, nota).

Sigle²³

- ANTIM, O. = Antim Ivireanul, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972.
- B (1938) = *Biblia, adică dumnezeiasca scriptură a Vechiului și a Noului Testament*, tradusă după textele originale ebraice și grecești de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1938.
- BIBLIA (1688) = *Biblia, adică dumnezeiasca scriptură ale cei vechi și ale cei noao leage toate*, care s-au tălmăcit duple limba elinească, spre înțeleagerea limbii rumânești... Tipăritu-s-au... în Scaunul Mitropoliei Bucureștilor..., la anul 1688.
- BUDAI-DELEANU, Ț. = I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*, ediție îngrijită de J. Byck, studiu introductiv de Ion Oană, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [1953].
- C. CANTACUZINO, CM = Constantin Cantacuzino, în *Cronicari munteni*, I, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, București, Editura pentru Literatură, 1961.
- COD. VOR² = *Codicele voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Editura Minerva, 1981.
- CORESI, EV. = Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură* (1581), publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. I, București, Atelierele Grafice Socec et Comp., 1914.
- CORESI, PS.SL.-ROM. = Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, [București], Editura Academiei, 1976.
- DENSUSIANU, Ț.H. = Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hașegului*, București, Socec & Co., 1915.
- FN = Emil Vărtosu, *Foletul novel*. Calendarul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, 1693–1704, București, 1942.
- M. COSTIN, O. = Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.
- MOXA = *Cronica lui Mihail Moxa*, în *Cuvente den bătrâni*, I, București, 1878, p. 337 și urm.
- PSALT. SCH. = *Psaltirea scheiană* (1482), publicată de prof. I. Bianu, București, Carol Göbl, 1889.
- STERESCU, N. = St. Sterescu, *Nărojii (Poveste populară din Gorj, cu note lingvistice)*, în „Convorbiri literare”, XLVI, 1912, p. 1044–1055 și 1164–1168.
- T. PAPAHAĞI, M. = Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, Editura Cultura Națională, 1925.
- VARLAAM, C. = Varlaam, mitropolitul Moldovei, *Cazania (1643)*, ediție de J. Byck, București, Editura Fundațiilor, 1943.

**ALEXANDRU PHILIPPIDE'S PERSPECTIVE
ON THE ROMANIAN CONDITIONAL'S ORIGIN**

ABSTRACT

With the purpose of explaining the origin of the Romanian's conditional auxiliary verb, Alexandru Philippide has formulated (at the same time with Weigand, but independently) the so called *volēre* theory: lat. *volebam + sic > (v)reaș > aș, volebas > (v)reai > ai, volebat > (v)rea > ar* etc. This way we can identify the same development of the Romanic analytical verbal constructions for the future and for the conditional, yet with different auxiliary verbs: *habēre* in the West and *volēre* in the East.

Keywords: *Romanian's conditional auxiliary verb, Alexandru Philippide, volēre*

²³ Vezi DLR 2006.